

ՍՈՒՐԵՆ ՔՈՂԱՆՋՅԱՆ

ԲՈՒԽԱՐԵՍՏԻ ՀԱՅՈՑ ԱՆՑՅԱԼՆ ՈՒ ՆԵՐԿԱՆ*)

(ՆՅՈՒԹԵՐ ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ)

Ումանահայոց բավականին ճոխ ու հնամենի պատմության մեջ Բուխարեստի հայ գաղութն ալ ունի համեստ տեղ մը գրավելու իրավունքը: Ժիշտ է, որ ավելի նոր է այնտեղ կատարված գաղթականությանց հոսանքներու ներկայությունը ու միաժամանակ շատ ավելի համեստ անոնց խաղացած դերը այս հյուրընկալ հողամասին վրա, քան Մուղալիո մեջ, ուր համեմատաբար տակավին դարեր առաջ արմատ էր բռներ հայ տարրը՝ Անիի քաղքենի դասը ու հին Հայաստանի շինականը, որը, իբր ուրույն համայնք, իր ունեցած ներքին կազմակերպությունն զատ, նաև իր նպաստի բաժինը բերավ հյուրընկալ Մուղալիո գրեթե ամեն մարզերու գործունեությանց մեջ: Բայց և այնպես մեր պրպրտումները ցույց տվին, թե Բուխարեստի հայերը ևս ունեցած են հիշատակության արժանի պատմություն մը: Անշուշտ շատ դժվար է օտար ասիերու վրա ապրող գաղութի մը ստանձնած երկու պարտականությանց՝ ներքին ինքնուրույն կյանքի և քնիկ տարրի հետ ունեցած փոխհարաբերությանց մասին խոսիլ, պարտականություններ, որոնք ամենանուրբ, և սակայն անխուսափելի, պահանջներն են եղած և այսօր ալ կհանդիսանան առ հասարակ բոլոր գաղութներու կյանքի պատմությանց մեջ: Այս առթիվ որքան ճշմարիտ են ումանահայոց նկատմամբ մեծանուն ումեն գիտնական և հայագետ պրոֆ. Ն. Յորգայի հետևյալ խոսքերը, զոր ան արտասաններ էր այս գաղութի պատմության նվիրված դասախոսության մը ընթացքին.

*) Սույն հոդվածի մեջ եղած բոլոր օտար անունները դրած են հայաստանյան արտասանությամբ:

«... Ռումանիո հայերը կճանչնան դժվարին ու նրբին արվեստը՝ միացնելու երկու պարտականություններ — պարտականություն մը հանդեպ իրենց կրոնքին և իրենց ազգին, զոր երբեք մոռցած չեն, և պարտականությունը հանդեպ այն երկրին, ուր իրենք և իրենց նախնիքը հաստատված են շատ հին ատեններե ի վեր: Եղբայրներ են անոնք մեզ համար, ազնիվ եղբայրներ, միևնույն ատեն ըլլալով ընտիր զավակները իրենց հայրենիքին»:

Թերևս այս սողերը ավելի կհարմարին մուղալահայ վաղեմի գաղութին, քանի որ ան լիովին արդարացուց իրեն բաժին ինկած պարտականությունները, դարձր շարունակ երկրին քնիկ տարրին բոլոր զգացումներուն մեջ նույնացնելով իր սիրտն ու հոգին, իբր տիպար ումեն մը իր մասնակցությունը բերելով ումեն ժողովրդի քաղաքական, տնտեսական, կուլտուրական մարզերուն մեջ, միաժամանակ, իբր համայնք, մինչև վերջին շունչը իր հոգիին մեջ պահելով իր հեռավոր հայրենիքի չքնաղ պատկերը: Ընդհանրապես դժվար է գտնել գաղութի մը կյանքին համար այնքան նուրբ եղող վերահիշյալ երկու պարտականությանց երկարատև կիրառումը: Վալաքիո և Բուխարեստի հայությունը, Բալկանյան թերակղզիի ճամբով Թուրքիային գաղթած, իբր մայրենի լեզու թրքերենը, ինչպես և այլ բարբեր իր հետ բերած ըլլալով, հակառակ անոր որ օգտակար տարր մը հանդիսացավ երկրին համար, սակայն ան չկրցավ երկար ատեն իր երկու պարտականություններն ալ կենսագործել: Ու թերևս գաղթականության այս տարբեր ուղիներն և գաղթականներու ունեցած առանձին սովորություններն էին պատճառը, որ Մուղալիո ու Վալաքիո հայերը միշտ ալ իրարու խորթ մնա-

ցին: Մոլդավիո հայր, իբր շառավիղ անցի սերունդներուն և հավատարիմ իր սովորութիւններուն, նույնիսկ բնիկ տարրին առաջ, ինքզինքը շարունակ հպարտ պահեց ու խեթով նայեցալ վալաքիո հայերուն վրա: Ահա այս է պատճառը, որ Մոլդավիո հայ գաղութը այնքան երկար տոկաց իր հայրենի բարքերը պահպանելով, մինչդեռ վալաքիայինը, նոր գաղութ ըլլալով հանդերձ, շուտով անհետացաւ:

Բայց ինչ որ ալ ըլլա, թրքախոս թե ալ բարքերու տեր, Բուխարեստի հայոց մեջ ևս գտնված են այնպիսի ազգասեր դեմքեր, որոնք անխոնջ կերպով աշխատած ու նախանձախնդիր եղած են պահպանելու գաղութին ազգապահպանման կոթողներն ու շունչ տալու հայ կյանքին: Հետեաբար Բուխարեստի հայութիւնը պատմութիւն մը ունի թողած և ափսոս է որ կորստյան մատնվի այդ պատմութիւնը:

Դժբախտաբար ցարդ չէ ուսումնասիրված այս քաղաքի հայութեան անցյալը և ոչ իսկ հինիցը նախանձախնդիր եղած են այս առթիւ. շատ բան անհետացած է անփութութենէն, օրինակ համայնքին հին գերեզմանատան տապանաքարերը, որ կարող էին որոշ լույս մը սփռել գաղութին մշտնջալատ անցյալին վրա, տառնյակ տարրիներ առաջ վաճառված են... սալահատակման համար:

Ու շատ դժվարին և ապերախտ գործ է պրպտել գաղութի մը անցյալը, երբ արդեն գիտես, որ ամեն ինչ մոխիր է դարձեր, երբ դրեթե գաղութի հին շառավիղներուն հետքերն իսկ անկարող են գտնել, ու գիտես նաև թէ ձուլման համայնակիւլ ալիքները հսկա արագութեամբ մը անճանաչելի են դարձուցեր այս գաղութը, ուստի պրպտումի փորձ մը կատարելու համար նախ սարսուռ մը ու հետո ալ տխրութիւն մ'է, որ կարծես կպատեք թեղ:

Սակայն այսօրվա Բուխարեստը երջանիկ է իր հայկական կյանքով, ան կենտրոնն է ուսման հայ գաղութին, Ռումանիո մեջ միայն

հոն է, որ ալելի հոծ թվով հայեր կապրին ու կհետաքրքրվին հայ համայնքին գործերով: Բայց ոչ ոք թող չկարծէ, թե Բուխարեստի ներկա հայութիւնը հինեղեն սերված է. թուրքական սարսափներն իրական վերջին գաղթողներու հոսանքն է այդ, որ նոր ուժ ու հոանդ բերալ այդ վաղուց ի վեր լուսնյան մատնված գաղութին: Բայց իսկապես որ երջանիկ է Բուխարեստի հայ գաղութը, այդ հրողութիւնը նկատեցի մանավանդ այն ժամանակ, երբ վերջերս Մոլդավիո, Բուկովինայի ու Տրանսիլվանիո երբեմնի հայաշատ կենտրոնները այցելելով, բացի 600 տարի տոկացող անցի դերաստաններու մեկ քանի ամենալիւրջին բեկորներէն, հանդիպեցաւ նաև այնպիսի վայրեր, ուր հետքն իսկ չըկերցաւ գտնել զեթ միայն անունով հայու մը. դարերուն նայող մենավոր տապանաքարի մը վրա քանդակված մետրոպատառ արձանագրութիւնն էր միայն, որ կարծես կձգներ զիս պատմելու գաղութին երբեմնի շենշող կյանքը: Տխրութեան շղթա մըն էր իմ այդ այցելութիւնը քաղաքէ քաղաք և միայն այդ գաղութներու երբեմնի փառահեղ անցյալի մտաբերումը ու մանավանդ Սովետական Հայաստանի ներկա լուսաշող կյանքը կամօքնին իմ զգացած վշտերը: Այդ վայրերուն մեջ չկար այլևս հայ գաղութ մը, որ տեր կանգներ իր նախորդներուն թողած գործերուն ու դարձյալ հազար երանի կուտայի Բուխարեստի հայ կյանքին: Ահա այս էր պատճառը, որ զրդեց ինձ պրպտելու Բուխարեստի հայ գաղութի անցյալը և ուրվագծելու նաև անոր ներկան:

Տեղովն «Հայ Մշակույթի Տան» գրադարանը, ձեռագրատունը, արխիվային բաժինը, ինչպես նաև գաղութին ու սփյուռքի հայ մամուլի էջերու զննումը և Ռումեն Ակադեմիի հոյակապ գրադարանին մեջ կատարած երկարատե պրպտումներս մեծապես նպաստեցին Բուխարեստի հայ գաղութի պատմութիւնը ուրվագծելու աշխատանքին:

ԲՈՒԽԱՐԵՍՏ՝ ՔԱՂԱՔԸ ՌՈՒՄԵՆ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Բուխարեստ կամ ռումեն արտասանութեամբ Բուկուրեշտ (Bucuresti) և կամ արևմտահայ ձևով Պուրբեշ (Քուրբեշ) քաղաքը ռումեն պետութեան շուրջ 90 տարվա մայրաքաղաքն է: Ինչպես հայտնի է, պատմութեան մեջ դարեր շարունակ ռումեն երկիրը կհիշվեր Մոնտենիա (Վալաքիա) և Մոլդավիա երկու տարրեր իշխանապետութեանց անուններով: Մոնտենիան, որ նախապես կոչված է նաև Յարա Ռոմընեսակը (Ռումանական երկիր), իսկ օտարներու կողմէ վալա-

քիա, կգտնվի Ռումանիո հարավակողմը ու կգրավէ Դանուբ գետի, Դոբրոջայի, Մոլդավիո, Տրանսիլվանիո և Օլտենիո գավառներու միջև գտնվող հողամասը: Ժամանակով Յարա Ռոմընեսակը մաս կազմած է նաև իրմե արևմուտք գտնվող ներկա Օլտենիա գավառը: Մոլդավիան, որին օտարները կկոչէին Բոգդանիա, իսկ հայկական ձեռագիրներու հիշատակարաններու մեջ ալ կհիշվի «Պուլտանաց երկիր» անվամբ, կգտնվի Ռումանիո հյուսիս-արևելյան կողմը: Մոլդավիա անու-

նը աշխատողներու կողմէն հաճախ շփոթված է վալաքիա (Մունտենիա) անվան հետ, ինչպէս և հայոց մոտ սխալմամբ հիշված է «երկիր օլախաց կամ վլախաց» (Վալաքիա կամ Մունտենիա)։ Այս երկու իշխանապետութիւնները հալասարապէս հարկատու էին Կ. Պոլսո սուլթանին, սակայն ունեին իրենց վարչական տարրեր բաժանումները և առանձին իշխաններու կողմէն կառավարվելով երկար ժամանակ անհաղորդ էին մնացել իրարու. միայն 1859 թ. հունվար 24-ին վերոհիշյալ երկու իշխանապետութիւնները իրենց իրր իշխան ընտրեցին Ալեքսանդրու Յոն Կուզային, իսկ 1862-ին, դարձյալ հունվար 24-ին, կազմեցին միացյալ կառավարութիւն և այդ շրջանէն սկսյալ երկու միացյալ իշխանապետութիւններու մայրաքաղաքը դարձաւ Բուխարեստը։ Այսպիսով XIX դարու երկրորդ կեսին էր, որ Բուխարեստը կրօնաւոր Ռումանիո մայրաքաղաք և կառանար կարևոր նշանակութիւն։ Բայց նախ քան այդ ալ Բուխարեստը, սկսած հին ժամանակներէն, Վալաքիո իշխանապետութեան մայրաքաղաքներէն մին էր։ Փաստաթղթերու չգոյութեան պատճառով Բուխարեստ քաղաքի ծագումը և մթնոթեան մեջ կմնա և ուրիշ քաղաքներու նման այս քաղաքի հիմնադրութեան մասին ևս ժողովրդական ավանդութիւն մը կա պահպանված, ըստ որուն Բուկուր (Bucur) անուն հովիւ մը, իր ոչխարներու հոտը արածելու նպատակով, եկած ու հիմնած է Դըմբովիցա գետին երկու ավերտուն վրա գտնվող այս քաղաքը և իր սեփականները անոր անունը տալով քաղաքին՝ դայն կոչած են Բուկուրիշտը։ Քաղաքին մեջ կգտնվի Բուկուր անուն շատ հին եկեղեցի մը և կավանդվի թէ վերոհիշյալ Բուկուր հովիւն էր դայն կառուցեր. եկեղեցին նախապէս յիստաշեն էր և հետո է միայն, որ Միրչեա Բասարաբ իշխանին կողմէն վերստին կառուցվեր էր քարաշեն։ Բուխարեստը հին ժամանակները հիշատակված է նաև Վերմբովիցայի բերդաքաղաքը՝ անվամբ։ Դըմբովիցա գետը ևս նշանակալից է եղած Բուխարեստի ժողովրդայն համար, իբրև քաղաքին անուշ ջուր մատակարարող, և առկն է, որ մնացած է շատ ժողովրդական դարձած հին ասացվածք մը. «Դըմբովիցան անուշ ջուր է,

ով դայն խմե, ալ չի մեկնիր»։ Անցյալ դարու սկզբին Հ. Մ. Բժշկան հայ ուղեորը Բուխարեստէն անցնելով, ինք ևս ռամիկներու բերնէն լսելով Դըմբովիցայի մասին եղած սույն ասացվածքը, գրի կառնէ դայն ու կավեցնէ թէ «այդ գետէն ոսկի կ'ելլէ աւազի խառնուած, և եկամուտն է Տոմնային կամ Դքսոհին»։ ան կգրէ նաև, որ այդ քաղաքին մեջ բնավ աղբուր չկար, որովհետեւ բնակիչները գետակին ջուրը կխմէին, անոր անուշ ըլլալուն համար»)։ Ըստ Բակալբասայի, որ երկար առնէ պրպտած է այս քաղաքին անցյալը, 1315 թվականէն սկսյալ Բուխարեստը կըմպուլունգին, Կուրտեա դէ Արճեշին, Պիտեշտին և Տրկովիշտեան նման կղանա Բասարաբ իշխաններու բերդաքաղաք»)։ 1393-ին Միրչեա շէլ Մարեն (Մեծն Միրչեան) Բուխարեստի մեջ իշխանական դղյակ մը կկառուցէ։ 1462-ին Վալաքիո իշխան Ռադու շէլ Ֆրումուսը (Ռադու գեղանին) ժամանակ մը իշխանական աթոռը Բուխարեստ կփոխադրէ։ Բուխարեստ քաղաքի մեծագույն պատմագիր Յոնեսկու-Ջիոն առեւարական նոր գծի մը գոյութեան կվերագրէ այս քաղաքին ծագումը. — «Առեւտրական նոր գիծ մը կուղղվեր Ռուկրեն մինչև Զուրջու, հասնելով Ռումուլի դիմացը։ Այս գծին պարտական ենք շինութիւնը Դըմբովիցայի բերդ Բուխարեստին, որուն շուքին տակ ավելի վերջ ծաղկեցաւ քաղաք մը՝ Երեքակամուրջ» մը, որ ստացաւ նախորդ գոյութիւն տնունը։ Ըստ Միրչեա իշխանէն մնացած և հավանաբար կեղծ եղող ակտի մը, կենթադրվի թէ այդ շրջանին, 1401-են, իշխանն այստեղ ունէր իր բնակավայրերն մին»)։ Ռումանացի մեծագույն գիտնական Ն. Յորգան ևս նույն առեւտրական գծին կապելով սույն քաղաքի հիմնադրումը և ծաղկումը, կըսէ թէ Բուխարեստի առաջին թաղապետական ակտը, որ ծանոթ է, հազիվ 1577 թվականէն է։ Բրքնկութեան իշխանը (իշխած է 1688—1714) Վալաքիո իշխանական աթոռը վերջնականապէս կփոխադրէ Բուխարեստ։ Բուխարեստը 1881—1947 թվականներուն եղած է Ռումանիո թագավորանիստ քաղաք։ Ներկայիս ան իբրև Ռումանական ժողովրդական Ռեսպուբլիկայի մայրաքաղաք, իր

*) Մինա Բոխաթեցի միջնադարյան տաղասացը, 1551-ին Մուրափիայի հայոց դեմ Ետեֆան Ռարեշ իշխանի սարքած հալածանքին առթիւ գրի առած է ողբ մը, որ կկրէ հետեւյալ վերնագիրը—«Ողբ ի վերայ Օլախաց (ըստ ուրիշ ձեռագրաց օրինակներու Ուլախաց) երկրի հայերուն»։ Ուրեմն այստեղ Օլախը կամ Ուլախը պետք է հասկնալ Մուրափիա։ Նույն սխալը կհանգիստնէր նաև ուրիշ գրիչներու մոտ ևս։

*) Հ. Մ. Բժշկան.— Ծանապարհորդութիւն ի Լեհաստան և յայլ կողմանս բնակեալ ի Հայկազանց սերունդ ի նախնեաց Անի քաղաքին, Վենետիկ 1830 թ., էջ 347։

**) Bacalbasa C.— Ghid oficial, Bucuresti 1934, p 31։

**) Ionescu-Gion G. I.— Istoria Bucurestilor, Bucuresti 1899, p. 22։

հոյակապ շենքերով ու լայնարձակ պողոտաներով, կոպտուրայի, գիտության ու արվեստի կոթողներով կհանդիսանա Եվրոպայի գեղեցկագույն մայրաքաղաքներին մին:

Եվրոպայի գեղեցկագույն մայրաքաղաքներին մին:

Բ. ՀԱՅՈՑ ԱՆՑՑԱԼՆ ՈՒ ՆԵՐԿԱԼՆ

1. ԲՈՒՆԱՐԵՍՏ ՔԱՂԱՔԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅԱԶԳԻ ՀԱՐԵԹ ԲՈՒԿՈՐԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ

Ե՛րբ է թե հաճախ ամեն ինչի ծագում առասպելներու է վերագրված և նույնն է եղած, ինչպես քիչ առաջ տեսանք, նաև Բուխարեստ քաղաքի ծագումը: Սակայն հետաքրքրական է գիտնալը, թե այդ քաղաքի հիմնադրման հետ կապված առասպելներով շարքին, կարելի է հանդիպել նաև հայկական ավանդության մը: Վերջերս ռումանահայոց պատմության շուրջ կատարած պրպտումներու ընթացքին գտա 1903-ին Թիֆլիս լույս տեսած «Մուրճ» ամսագրի մեջ բուլգարիացի հայու մը՝ Հաբեթ Բուկորի անվան շուրջ հյուսված, ձևով արևելյան, ավանդության մը թարգմանությունը, ըստ որում կավանդվի թե այդ հայն է եղած Բուխարեստ քաղաքին հիմնադիրը: Այս առասպելին մեջ կպատմվի, թե... Թվականին (ավանդությունը ճշտվել չըսեր որ թվականին) Բուլգարիո Վառնա քաղաքին մեջ Հաբեթ անունով հայ վաճառական մը կապրեր, որ առասպելական հարստության տեր էր և ուներ աղջիկ մը, որն իր արտակարգ գեղեցկության համար «Արևելյան Մարգարիտ» մականունը ստացած էր: Օր մը այս դեռատի աղջիկը իր հոր պաշտոնյաներուն պետ Իբրահիմի հետ միասին կանահատանան: Հայրը երկար իմտուել է հետո զանոնք կգտնեն Իբրահիմի գետնն ու հեռու, հազվադեպ սիրուն հովիտի մը մեջ: Աղջկան գտնելը ետք հոր բարկությունը ուրախության կփոխվի և ան կվճռե Իբրահիմի գետին մոտ, այդ գեղեցիկ վայրին մեջ բնակավայր մը հիմնել: Գործը արագորեն կընթանա, քանի որ Հաբեթ չէր խնայեր ոսկին և ամեն կողմն ալ հոժարափուլ կուզային մարդիկ, այդ նոր վայրին մեջ հաստատվելու համար: Շուտով այդ բնակավայրը պարզ գյուղ մը ըլլալն վերջ մեծ քաղաքի մը վերածվեցավ և քանի որ հիմնադիրն արդեն մեռած էր, բնակիչները անոր հիշատակը հարգած ըլլալու համար քաղաքը կոչեցին անոր անունով ու այդ ատենն սկսյալ ան կոչվեցավ Boukor-Aské, որ աղավաղվելով փոխվեցավ Bucarest-ի կամ Bucuresti-ի:

Սույն առասպելի թարգմանիչը իր ծանոթագրության մեջ կըսե, թե «Ներկա թարգմանության շարունակության մեջ, ուր կպատմվի Ռուսոսկի Մանուկ բեյ Միրզայանցի կյանքը, արդեն առանձնապես տպագրված Վիեննայի Միթթարյան տպարանը, ի միջի այլոց ըսված է. «Երբ (Միրզայանի) հարստությունը կհամեմատեին Բուկորի հարստու-

թյան հետ, յուր հայրենակցին»): Դժբախտաբար վերոհիշյալ առասպելի թարգմանիչը մեզ ցույց չտար թե ի՞նչ գրքե կամ գրվածքե քաղած է զայն: Այս առթիվ պետք է ավելցընենք, որ Մանուկ բեյի կյանքին նվիրված ռումաներին աշխատության մը մեջ կհիշվի Ստանիսլաս Բելլանժե անուն ուղեոր մը, որ 1846-ին Փարիզի մեջ Մանուկ բեյի կյանքին մասին 20 էջոց գրքույկ մը հրատարակած է, ուր վերնույն նման կըսե թե «տակավին Ռուսոսկի մեջ հակա հարստության տեր էր ան (Մանուկ բեյը, Ս. Բ.), այնպես որ զինքը կհամեմատեին իր ազգակից միլիոնատեր Բուկորին հետ»: Սույն փաստը մեզ ենթադրել կուտա, թե հավանաբար դարձյալ նույն Ստանիսլաս Բելլանժեն է եղած նաև վերի ավանդակի պիտի չհրատարակիչը, որ Բուխարեստ գալով 1836-ին քաղեր էր Մանուկ բեյին կյանքին նվիրված կարգ մը առասպելական նոթեր: Բուկորի վերոհիշյալ առասպելը Բուխարեստի հայոց ֆուկյորին մաս կազմող հեքիաթ մըն էր ու հավանաբար տակավին հին ժամանակներե սկսած իր տեղն էր գրավել տեղիւյն հայ ժողովրդյան ստեղծագործության մեջ. ու տեղացիներ էր ան մինչև անցյալ դարու առաջին կեսը, երբ նույն շրջանին օտար ուղեորի մը կողմն տեղիւյն ժողովրդյան պատմածներն պիտի քաղվեր և ավելի ուշ հրատարակության ալ արժանանար: Առանց վերոհիշյալ ավանդակի պատմական ճշմարտություն մը հայտնաբերած ըլլալու հավանությունը ունենալու, պետք է ավելցնենք, որ Բուլգարիան համեմատաբար ավելի հին գաղթականություններ ընդունած է քան Վալաքիան ու նույնիսկ ամբողջ Ռումանիան: Տակավին VI—X դարերուն Բյուզանդիոնի կայսրերուն օրով և անոնց ստիպումով առաջին գաղթները տեղի ունեցած են դեպի Բուլգարիո հողամասը: Ու դարձյալ տակավին 1084-ին բյուզանդական բարձր պաշտոնատար Գրիգոր Բակուրյանի եղբայր Աբասի կողմն Պրիլիզի (Ֆիլիքե) մոտ Բալխովո անուն վանքը կառուցված է, որ հնագույնը կնկատվի Բուլգարիո վանքերին և կբաղկանա զույգ մը առանձին շինություններ—բուն վանատունը՝ իր Ս. Աստուածածին եկեղեցիով և երկհարկանի փոքր շինություն մը՝ մատուռ-համբարանը, ուր ցարդ կմնան հիմնադիրներու մե-

*) Թարգմ. Աղաթի.— «Մուրճ» ամսագիր № 7 1903 թ. Թիֆլիս, էջ 118—126:

ծաղիր յուղաներկ նկարները*): Բուզարիո մեջ Բակուրյան հայկական վաղեմի ընտանիքին գոյությունը և վերահիշյալ ավանդավեպի հերոս, Բուխարեստի հիմնադիր նկատվող, Բուկորի անվան միջև կիսակամի՞նք որ խնամիական կապ ըլլա, մանավանդ այն բանին համար, որ Բուկորը ևս իբր բուզարահայ կհիշվի սույն ավանդավեպին մեջ: Բակուր-(յան) անվան գուցե մեկ աղավաղումն է Բուկորը, որ հավանական է Բակուրյան փարթամ ընտանիքի շառավիղներեն մինչև դաժ ըլլա: Ինչպես քիչ վերջ պիտի տեսնենք, Վա-

2. ՀԱՅՈՑ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դժբախտաբար շատ ժլատ են դեպի Ռումանիո հարավակողմը՝ Վալաքիա և Բուխարեստ կատարված գաղթերու մասին եղած փաստերը: Գուցե այս տեսակետի կարևոր փաստ կրնա ծառայել Վալաքիո մեջ գտնվող ռումեն եկեղեցիներու և այլ հուշարձաններու կրած ազդեցությունները հայկական ճարտարապետությանն, ազդեցությունը զոր Մուղա-վիո մեջ մասամբ ավելի ուշ սկսավ տեղ գրավել հոն իշխող գոթական դպրոցի վարպետներու ներկայության պատճառով: Գիկա-Բուդեշտ, հանգուցյալ մեծանուն ճարտարապետը, որ իր մեկ աշխատության մեջ**)) ռումենասիրած է նաև հայ ճարտարապետության հետքերը Վալաքիո մեջ, կըսե թե այդ ազդեցությունը ի հայտ եկավ դարերու ընթացքին, սկսյալ XIV դարեն մինչև XVII դարը և ամենամեծ շրջանը այս ազդեցության հանդիսացավ XVII դարը, որմե հետո այս տեսակի ազդեցությանց Վալաքիո մեջ չենք հանդիպիր: Այս շարունակելով կըսե. «Գաղթած հայ արվեստագետները իսկապես որ իրենց ճամբին Վալաքիո մեջ չհանդիպեցան գոթական դպրոցի պատկանող ընկերակցությանց, որոնք տարածված էին Մուղավիո մեջ, այնպես որ անոնք անխափան կերպով կարողացան կիրառել իրենց արվեստը XIV-են մինչև XVII դարը»:

Ռումեն ուրիշ մեծագույն ճարտարապետ մը, հանգուցյալ Գեորգե Բալը, որ անհուն սիրով մը, ի մեջ այլոց, պրպտած է նաև հայկական ու վրացական արվեստի ազդեցությունները ռումեն ճարտարապետական հուշարձաններու վրա***), Վալաքիո մեջ կը-թվե Կոզիայի վանքին եկեղեցին, կառուցված 1386-ին, ինչպես և նույն շրջանին կառուցված Տիսմանայի վանքը, որոնց վրա ակներև

լաքիո և Բուխարեստի հայ գաղթականության հոսանքները մեծ մասամբ Բուզարիո ճամբով եկան ու այսպիսով միշտ ալ սերտ կապ մը ստեղծվեցավ երկու գաղութներուն միջև: Անկախ այն հանգամանքեն թե որքան սույն ավանդությունը կհամապատասխանե ճշմարտության, այսու հանդերձ ան կհանդիսանա Ռումանիո և Բուզարիո հայ գաղութներուն միջև գոյություն ունեցող վաղեմի եղբայրական կապերու գեղեցկագույն արտահայտություններեն մին:

ՎԱԼԱՔԻՈ ԵՎ ԲՈՒԽԱՐԵՍՏԻ ՄԵՋ

է հայկական ոճը. ան կըսե թե անոնք անուղղակի ազդեցություն կրած են հարևան Սերբիո ճամբով, ուր ևս կարևոր տեղ գրաված էին վերահիշյալ ազդեցությունները: Ան հայ ճարտարապետության որոշ ազդեցություններ կգտնե նաև Դեալի վանքի և ի մասնավորի Արճեշի գաղաքանդակներուն վրա, ինչպես նաև Տրգովիշտի, Գուլեշտի, Վրկերեշտի եկեղեցիներուն ու Բուխարեստի մետրոպոլիտարանին վրա. այս վերջնույն մասին Գր. Գոլյավ, Բալլի սույն կարծիքը հայտնելի տարիներ առաջ տակավին, կըսե թե գուցե այդ ազդեցությունն է պատճառը, որ Լարուս հավանական կգտնե, թե հայ եպիսկոպոս մը կառուցած էր զայն*): Բայց Վալաքիո մեջ հայկական ճարտարապետության մեծագույն ազդեցությունը կրած է Արճեշի հուշակավոր ու գեղեցկակերտ վանքը՝ կառուցված 1515—1518-ին: Անոր կրած անունն էր, որ տարիներ առաջ իբր փաստ ծառայեց ռումեն մեծ պատմագետ Բոգդան Հաժդեուին, ապացուցելու թե XIII դարու հայ գաղթականության մը ծնունդն էր Արճեշը, գաղթականություն, զոր գալով Վանա լճի մոտ գտնվող Արճեշ քաղաքին, նույն այդ անունը իր հետ բերած էր մեծ պաշտոնավ ու այդ անվամբ ալ կոչված իր հաստատված քաղաքն ու անոր քովի գետը և ի վերջո նաև նոր կառուցած վանքը: Հաժդեու շարունակելով կըսե. «Եինելով եկեղեցի մը, հայկական ոճով, ընդունելով կաթոլիկությունը, եթե երբեք առաջին կաթոլիկ եղած չէին, պապեն ստացան նպիսկոպոս մը, բայց ռումանացիների ճնշվելով փոխադրվեցան Տրանսիլվանիա—Տրևալ, իսկ հին հայկական եկեղեցին, որ հաճախ նորոգված է, բայց միշտ պահելով ճարտարապետական ու զարդական հայկական ոճը, դարձավ Ուեկրո-Վալաքիո մետրոպոլիտարան, հետո ալ վանք և ի վերջո եպիսկոպոսարան»:

(Շարունակելի)

*) Հ. Մ. Պոտուրեան.— Հայ Հանրագիտակ, Պուր-բն 1938 թ., էջ 360:

**) N. Ghika-Budesti.— Evolutia arhitecturii in Muntenia:

***) G. Bals.—Influences armeniennes et géorgiennes sur l'Architecture roumaine, Bucuresti 1931:

*) Gr. Gollav.— Armenii ca intemeetori de orase... Bucuresti 1909, p. 15: